

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 5, July.- Dec. 2020, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2020ء، مسلسل شمارہ 10

☆ ڈاکٹر مریم سرفراز

اشفاق احمد۔ پنجابی ادب داماں

Abstract:

"In this article there is a complete life history of a writer, Scholar, Philosopher and poet Ashfaq Ahmed. It is described his real name, his family back ground, education as well as different jobs, his love passion and devotion for books and Punjabi language."

قدرت و لولوں ہر دور وچ استاد تے سوجھوان عطا ہوندے رہے۔ ایہہ قدرت داعم بندیاں لئی انعام تے انتظام اے۔ انعام پاروں استاد تے سوجھوان لوکائی دی سوچ وچ آہنگ پیدا کر کے آسانیاں اُسار دے رہے۔ انتظام ایس واسطے کہ قدرتی شعور داسلسلہ چلدا رہوے، ودھدا تے پھلدا رہوے۔ اجیہا عظیم استاد تے سوجھوان قدرت نے اشفاق احمد دے روپ وچ قوم نوں عطا کیتا جیہڑے اپنی ساری حیاتی لوکائی وچ شعور پیدا کر دے رہے۔

پنجابی تے اردو زبانان دا ادبی گھیر اشفاق احمد ورگیاں اُچیاں تے سُچیاں ہستیاں دیاں علمی ادبی خدمتاں پاروں ہریا بھریا تے روشن اے۔ اوہ ایسے سوجھواناں وچ نیں جہناں اتے ادب تے فن نوں مان اے۔ اوہناں دے قلم توں کھلے موتی پنجابی تے اردو ادب دا انملا سرمایہ نیں۔ پنجابی تے اردو ادب دی تاریخ اوہناں دے ذکر بناں نامکمل اے۔ اشفاق احمد

عہد ساز قلم کار، اُچے سچے لکھاری، نونیکلے افسانہ نگار، بے مثال ڈرامہ نگار، پنجابی شاعر، ممتاز براڈ کاسٹر، روشن خیال فلسفی، لوکائی دادکھ رکھن والے دانشور، باعمل عالم تے اُچی نظر والے صوفی سن۔ اوہ ذات دے پٹھان سن۔ اوہناں دا تعلق مہمند قبیلے نال سی۔ بھارت دے شہر فیروز پور توں پنجہ میل دور مکسٹر قصبہ دے نیں۔ ایس علاقے نوں مالوے دا علاقہ وی آکھیا جاندا اے۔ اشفاق احمد ۲۲ اگست ۱۹۲۵ء نوں جمے۔ اے حمید ہوراں ’’اشفاق احمد (شخصیت و فن)‘‘ وچ اوہناں دے جنم بارے لکھیا اے:

’’اشفاق احمد مالوے کے اسی علاقے مکسٹر میں ۲۲ اگست ۱۹۲۵ء کو پیدا ہوا۔
دستاویزات میں اشفاق احمد کی تاریخ پیدائش ۲۲ اگست ۱۹۲۷ء درج ہے جو
درست نہیں ہے۔‘‘ (1)

مکسٹر دا علاقہ سکھاں دا متبرک مقام وی اے۔ اتھے ۹۲ فیصد سکھاں دی آبادی سی۔ اک بہت وڈا گردوارہ وی سی۔ مکسٹر دریائے ستلج توں ۳۳ میل دور سی۔ سارا خشک قسم دا علاقہ سی۔ مکسٹر دے قصبے وچ ہجراہ واری پتی محلہ سی۔ محلے وچ اشفاق احمد ہوراں دا گھر سی۔ جہدے بارے اوہ دسدے نیں:

’’مکسٹر کے قصبے میں ہجراہ واری پتی محلہ تھا۔ اس محلے میں ہمارا ایک حویلی نما
مکان تھا۔ ایک منزلہ گھر کے پھاٹک کے سامنے گلی کراس کریں تو ایک واڑہ تھا
جس میں گھوڑے، بھینسیں وغیرہ بندھی ہوتی تھیں۔‘‘ (2)

اشفاق احمد کھاندے پیندے گھر جنم لیا۔ اوہناں دے پیو داناں بابا جی محمد خاں سی جیہڑے قابل تے مخنتی ڈنگر ڈاکٹر سن۔ اوہ جابر پٹھان سن جہناں دی مرضی دے خلاف گھر وچ پتہ وی نہیں ہل سکداسی۔ اشفاق ہوراں دے گھر دا ماحول روایتی پٹھان طبقے دا عکاس سی، ایس دے باوجود اوہناں دی شخصیت اتے پٹھانیت دا عنصر بہت گھٹ سی۔ اشفاق احمد دی ماں داناں بی بی سردار بیگم سی جیہڑی سوتلی، عاجز تے وڈیاں دی عزت کرن پاروں مشہور سن۔ اوہناں دے گھر نوں بچیاں نے جنم لتا جہناں بارے بانو قدسیہ لکھیا:

”عجب سی بات ہے کہ یہ سب بچے سب کے سب دو دو سال کے وقفے کے

بعد ۲۰ مئی کو پیدا ہوئے۔ صرف اشفاق صاحب ۲۲ اگست ۱۹۲۵ء میں اس

دنیا میں تشریف لائے۔“ (3)

اشفاق احمد نے اپنی ابتدائی تعلیم قصبہ مکتسرتوں ای حاصل کیتی تے اک سکول توں میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ دسویں دا امتحان پاس کرن توں بعد اشفاق احمد فیروز پور چلے گئے۔ فیروز پور وچ رام سکھ داس کالج وچ پڑن لگے۔ فیروہناں بی اے دا امتحان فیروز پور دے ای آر ایس ڈی کالج توں پاس کیتا۔ پاکستان بنن مگروں اوہ اپنے خاندان نال پاکستان آ گئے۔ لاہور والٹن دے علاقے وچ مہاجرین دا بڑا ڈاکیمپ سی۔ مہاجرین نوں وقتی طور تے اتھے رکھیا جانداسی۔ اشفاق احمد ایس کمپ وچ رجسٹر اتے مہاجراں دے ناں درج کردے۔ فیروہ ملتان چلے گئے تے ملتان دے مہاجر کمپ وچ وی کچھ چر کم کردے رہے۔ فیروہ لاہور واپس آئے۔ ایس سسے اوہناں نوں مزنگ روڈ تے مکان الاٹ ہو گیا۔

اشفاق ہوہراں نوں مصوری نال وی دلچسپی سی، اوہ پڑھدے وی سن تے تصویراں وی بناندے سن۔ اوہناں نوں تجریدی آرٹ نال دلچسپی سی۔ اوہناں ممتاز مفتی دے افسانوی مجموعے ”اسرارِ نیں“ دا سرورق بنایا جیہڑا تجریدی آرٹ دا عجیب و غریب نمونہ سی۔ پاکستان بنن مگروں اشفاق احمد تے اوہناں دے گھر والے لاہور دے علاقے مزنگ وچ آئے تاں اوہناں دے مایاں دی مالی حالت چنگی نہیں سن۔ ایس لئی اشفاق ہوہریں روزگار دے دفتر گئے پراوہناں نوں بی اے پاس ہون دے باوجود وی نوکری نہ مل سکی۔ کیوں جے نوکری کرن لئی میٹرک ہونا لازم سی۔ اگلے دیہاڑے اوہناں نے میٹرک دی سند وکھا کے ریلوے وچ ملازمت حاصل کیتی جتھے اوہ صرف اک دن ای گزار سکے۔ بعدوں والٹن وچ مہاجراں دے کمپ نوکر ہو گئے۔ والٹن وچ اشفاق احمد دی ملاقات ممتاز مفتی نال ہوئی۔ روزملن پاروں اوہناں نوں اشفاق صاحب نوں جانن دا موقع ملیا۔ اوہ اشفاق احمد دی شخصیت، اوہناں دی ذہانت تے قابلیت توں ڈھیر متاثر ہوئے۔ اوہناں اشفاق احمد دی قابلیت دا اندازہ ہو چکیا سی۔ ایس لئی اوہناں اشفاق احمد نوں آزاد کشمیر ریڈیو دے ”تراڑ کھیل“ لئی کم دا آکھیا۔ شفقت تنویر مرزا لکھدے نیں:

"Mumtaz Mufti, who was much impressed with Ishfaue's knowledge and potential, asked him to work with him on Azad Kashmir Radio, Tarakhel. It was a mobile unit and required people who could produce programmes at a minutes notice. Ishfaque was considered suitable for the job. Their experience of his at refugee camp provided ample food for the stories written by him later in life."(4)

”تراڑکھیل“، لئی ٹرک وچ ریڈیو سٹیشن قائم کیتا گیا تاں جے ہندوستان توں ہون والے پروپیگنڈہ پروگراماں دا جواب فوراً دتا جاسکے۔ اشفاق احمد دے ذمے ”ہم آگئے“، داسکرپٹ لکھنا سی۔ اوہ آل انڈیا ریڈیو پروگرام سُن دے نال نال حاضر جوابی نال سارے اعتراضاں دا جواب دیندے، جدوں بھارتی پروگرام بند ہونداتے تراڑ توں اعلان ہوند ا ”ہم آگئے۔“ لاہور توں اشفاق ہوراں ادبی حیاتی دا مڈھ بھیا۔ لاہور توں اردو وچ ایم اے کیتا۔ عبدالغفور قریشی لکھدے نیں:

”۱۹۵۰ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے کیتا۔“ (5)

ایم اے دے دوران اوہناں دی کتاب ”ایک محبت سوا فسانے“ چھپی پر اوہناں اپنی ذہانت تے علمی قابلیت دا رعب کدی اپنے ہم جماعتاں تے نہیں جمایا۔ طالب علمی دے زمانے وچ اوہناں دی ذاتی لائبریری سی۔ اوہناں نوں ادبیات نال ملن تے اوہناں نال بیٹھ کے گلاں باتاں کرن دا شوق سی۔ کافی ہاؤس وی ہر روز جاندے۔ کالج توں کتب جدید جانا اوہناں دا معمول سی۔ سوجھواناں نال اوہناں دا میل ملاپ عام سی۔ اوہناں اپنیاں ڈھیر ساریاں رجھاں دا علم جماعت وچ کسے نوں نہ ہون دتا۔ اوہ کتاباں نال ڈھیر محبت کردے سن۔ گورنمنٹ کالج توں ایم اے اردو کرن توں بعد ۱۹۵۱ء توں ۱۹۵۲ء

تیکر دیال سنگھ کالج لاہور وچ بطور اردو لیکچرار پڑھان لگے۔ دو ورہیاں تیک پڑھاندے رہے، فیر اٹلی چلے گئے تے روم یونیورسٹی وچ اردو پڑھان لگ پئے۔ واپس پرتن مگروں اشفاق احمد نے اک ادبی مجلہ ”داستان گو“ دے ناں نال جاری کیتا جنہوں اردو زبان وچ چھپن والے مڈھلے رسالیاں وچ شامل کیتا جاندا اے۔ ایہہ رسالہ اشفاق احمد تے بانو قدسیہ نے رل کے کڈھیا۔ ایہہ اسانز پاکٹ سائز سی۔ رسالے وچ ادب توں اڈ سائنسی معلومات، آسیبی، نفسیات تے مزاحیہ ہر قسم دامواد چھپدا سی۔ ایہہ دے وچ فیچر نما مضمون ”حیرت کدہ“ دے عنوان پٹھ ہر مہینے چھپدا۔ جہدے وچ سچے آسیبی واقعے بیان کیتے جاندے۔ رسالے دی مدت بارے ڈاکٹر وحید قریشی لکھدے نیں:

”تین سال تک اپنے ادارے میں رسالہ ”داستان گو“ شائع کرتے

رہے۔“ (6)

اشفاق احمد نے ”داستان گو“ دے معیار نوں چنگا، انوکھاتے وکھرا بنان لئی لگن تے محنت کیتی، جنی محنت اوہناں افسانے لئی، ریڈیو تے ٹیلی ویژن دے ڈرامے لکھن لئی کیتی سی۔ اشفاق احمد دو ورہیاں تیکر ہفت روزہ ”لیل و نہار“ دے ایڈیٹر وی رہے یعنی ۱۹۶۳ء توں ۱۹۶۴ء تیکر ”لیل و نہار“ لئی اپنیاں خدمات سرانجام دتیاں۔ اوہ رسالہ ”داستان گو“ دے ایڈیٹر رہ چکے سن۔ اوہناں دے تجربے دا اثر لیل و نہار اتے وی ہویا۔ ایہہ وجہ سی کہ ”لیل و نہار“ اک دلچسپ تے درمیانے درجے دا تفریحی رسالہ بن گیا۔ ۱۹۶۷ء وچ اشفاق احمد مرکزی اردو بورڈ دے ڈائریکٹر بن گئے جہداناں بعد وچ اردو سائنس بورڈ رکھ دتا گیا۔ ڈاکٹر احمد حسین قریشی لکھدے نیں:

”جون ۱۹۶۷ء میں مرکزی اردو بورڈ (لاہور) کے ڈائریکٹر مقرر ہوئے بعد

ازاں اردو سائنس بورڈ کے ڈائریکٹر کے عہدے سے ریٹائر ہوئے۔“ (7)

اردو سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر جنرل ہون دی حیثیت نال اوہناں بہت ساریاں خدمات سرانجام دتیاں۔

ڈاکٹر شہباز ملک اپنے مضمون ”ٹاہلی دے تھلے، کھٹیا وٹیا“ وچ لکھدے نیں:

”اوہناں مرکزی اردو بورڈ تے سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر ہون دی حیثیت
 وچ پنجابی زبان تے ادب بارے جو کم کروائے، اوہ وی پنجاب وچ میل پتھر دا
 درجہ رکھدے نیں۔ ایہناں وچ اردو پنجابی لغت ۱۹۷۴ء (مرتبہ ارشاد پنجابی)
 پنجابی اردو لغت ۱۹۸۹ء مرتبہ تنویر بخاری تے اردو کے خوابیدہ الفاظ ۱۹۷۲ء
 مرتبہ اشفاق احمد ذکر دے قابل نہیں۔“ (8)

اشفاق ہوراں نوں وفاقی وزارت تعلیم دا مشیر وی مقرر کیتا گیا تے اوہ چار سال تیکر ڈائریکٹر آر سی ڈی رینجیل کلچر
 انسٹیٹیوٹ وی رہے۔ اشفاق احمد اورینٹل کالج لاہور وچ قائم ہون والے شعبہ پنجابی دے پہلے استاد سن۔ اوہ بغیر معاوضے
 دے کچھ چر پڑھاندے رہے۔ اردو جامع انسائیکلو پیڈیا وچ درج اے:

”پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج میں ایک سال تک پنجابی کے اعزازی لیکچرر
 رہے۔ آر سی ڈی کے علاقہ ثقافتی انسٹیٹیوٹ میں چار سال تک ڈائریکٹر کی
 حیثیت سے فرائض انجام دیئے۔“ (9)

۱۶ دسمبر ۱۹۵۶ء وچ اشفاق احمد تے بانو قدسیہ داویاہ ہويا۔ ایہناں داویاہ سدھے ساویں ڈھنگ راہیں رچایا
 گیا۔ اشفاق احمد تے بانو قدسیہ گورنمنٹ کالج لاہور وچ ہم جماعت سن۔ اشفاق ہوراں دا خاندان روایتی سی۔ اوہ ذات
 برادری توں باہر ویہ دا تصور وی نہیں کرسکدے سن۔ اشفاق احمد دے وڈے بھرا افتخار اوہناں دا ساتھ دتاتے اوہناں دے
 دوستاں نال رل کے بانو قدسیہ دی ماں نال گل کیتی۔ اوہناں دی ماں پڑھی لکھی تے سمجھدار زنانی سن۔ اوہناں تعاون کیتا تے
 دوواں داویاہ ہو گیا۔ ویہ مگروں اشفاق ہوراں دے گھر والے اوہناں توں لا تعلق ہو گئے۔ گھر دا چولہا بالن لئی دوواں میاں
 بیوی نے قلم دا سہارا لتا۔ دوویں سکرپٹ لکھ کے گھر دا خرچہ چلاون لگے۔ قصے کہانیاں بنانا تے سنانا اشفاق احمد دا شوق وی سی
 تے روزی کمان دا وسیلہ وی۔ ممتاز مفتی ہوراں دلچسپ انکشاف کیتا اے کہ اشفاق احمد دے گھر وچ حساب کتاب سکرپٹاں
 وچ ہوند رہیا:

”کراہیہ مکان چار سکرپٹ، باورچی خانے کا خرچ آٹھ سکرپٹ، علاج معالج
ڈیڑھ سکرپٹ، لین دین دو سکرپٹ، آج بھی بانو سے پوچھو یہ صوفہ کتنے میں
خریدا تو وہ کہے گی اچھی طرح یاد نہیں شاید تین سکرپٹ لگے تھے۔“ (10)

اشفاق احمد نال حیاتی کس طرح گزاری سنڈے پلس میگزین دے انٹرویو وچ بانو قدسیہ ایس سوال دا جواب انج

دتا:

"Time spent in happiness and satisfaction
always passes quickly. The time I spent with
Ashfaq Sahib was so wonderful that it passed
without any realisation of its passing
away." (11)

دوواں نے اک دو بجے نال کامیاب حیاتی گزاری۔ بانو قدسیہ نے تن پتراں انیق احمد خاں، انیس احمد خاں تے
اشیر احمد خاں نوں جنم دتا۔ اشفاق ہوراں نے اپنی حیاتی وچ بہت سارے مکاں دا سفر کیتا۔ جہناں وچ امریکہ، برطانیہ، فرانس،
سپین، اٹلی، جرمنی، آسٹریلیا، ہالینڈ، لبنان، مصر، ایران، چین، ترکی، سعودیہ، کینیڈا، ناروے تے ڈنمارک شامل نیں۔ اوہناں
کچھ ڈپلومے وی حاصل کیتے۔ اوہناں روم یونیورسٹی نوں ۱۹۵۳ء وچ اطالوی زبان ڈپلومہ کیتا۔ فیر ۱۹۵۳ء وچ گرینوبل
یونیورسٹی توں فرانسیسی زبان وچ ڈپلومہ لتا۔ نیویارک یونیورسٹی توں ۱۹۶۲ء وچ براڈکاسٹنگ دی خصوصی ٹریننگ لئی تے ۱۹۶۲ء
وچ امریکہ وچ بریڈلوف (Bread Loaf) رائٹر زگروپ وچ شرکت کیتی۔ اشفاق احمد کئی سرکاری تے غیر سرکاری تنظیمیں
دے ممبر رہے نیں جہناں دے ناں نیں:

- ۱۔ ممبر انسٹیٹیوٹ آف ماڈرن لینگویجز، قائد اعظم یونیورسٹی، لاہور
- ۲۔ ممبر پاکستان کورس کمیٹی، بورڈ آف انٹرمیڈیٹ اینڈ سیکنڈری ایجوکیشن، لاہور

- ۳۔ ممبر تعلیم بالغاں سوسائٹی، گوجرانوالا ۴۔ ممبر بورڈ آف سٹڈیز (پنجابی) پنجاب یونیورسٹی، لاہور
- ۵۔ ممبر (مرکزی ہاڈی) اکادمی ادبیات، پاکستان ۶۔ ممبر ترقی اردو بورڈ، کراچی
- ۷۔ ممبر ہجرہ کمیٹی، اسلام آباد، پاکستان ۸۔ مدیر اعلیٰ (اعزازی) ماہنامہ ”دیکھی گھر“، لاہور
- ۹۔ ممبر نیشنل کونسل آف دی آرٹس، اسلام آباد، پاکستان
- ۱۰۔ ممبر (مرکزی کمیٹی برائے پاکستان) برکے اردو پروگرام برکے یونیورسٹی، امریکہ
- اشفاق احمد ہوراں نوں ادبی خدمتاں دے صلے وچ حکومت پاکستان دے اعلیٰ سول اعزاز پرائیڈ آف پرفارمنس ۱۹۷۹ء داحق دارٹھہر ایانگیا۔ ایس توں وکھ دوحہ قطر ایوارڈ تے ستارہ امتیاز توں دی نوازا گیا۔

مومن دی سہان اے کہ اوہ دنیا وچ آندیاں بالاں وانگوں رو رہیا ہوندا اے، جد کہ اوہ دے آل دوالے لوک خوش ہوندے نیں پر جدوں اوہ دنیا توں ٹرن لگدا اے تے اوہ ہس رہیا ہوندا اے جد کہ اوہ دے عزیزاں دیاں اکھاں ہنجواں نال بھریاں ہونداں نیں۔ اشفاق صاحب موڈی مرض کینسر دا شکار ہو گئے۔ اوہناں اتے لیلے دے کینسر نے پنچ گڈ دتے۔ اوہ دن بہ دن کمزور ہوندے گئے پر ملن والیاں نوں مسکرا کے ملدے۔ مرض دا کوئی ذکر اوہناں دی زبان تے نہ ہوندا۔ اوہناں دی مسکان اخیر سی ساہ تیکر اوہناں دے چہرے تے موجود رہی۔ فیر داستان سرائے دابڈھا دانش منداپنے کچھے ان گنت محبت کرن والیاں نوں روند اچھڈ کے ایس جہان توں کوچ کر گیا۔ اوہناں دی موت تے کوئی اکھ نہیں سی جیہڑی نم نہیں سی۔ کوئی دل اجیہا نہیں سی جیہڑا دکھی نہیں سی۔ پرویز مشرف ہواں اوہناں دی موت تے دُکھ کر دیاں آکھیا:

"President Pervez Musharraf, in his condolence message, said "the literary world had indeed lost one of its distinguished personalities." (12)

اشفاق احمد دی شخصیت دے اڈواڈ پہلو نیں۔ اوہناں دی شخصیت دا ہر پہلو بڑا واضح تے روشن اے۔ اوہ استاد،

افسانہ نگار، ڈرامہ نگار، ناول نگار، براڈ کاسٹر، سفر نامہ نگار، محقق تے دانشور سن، ایہہ سارے اوصاف اوس زمانے وچ عام طور تے کسے اک بندے کول موجود نہیں ہوندے سن۔ معلومات دا بہت وڈا خزانہ اوہناں کول موجود ہوندا سی۔ اوہ معلومات دا انسائیکلو پیڈیا سن۔ فرزانہ سیداوہناں بارے لکھیا اے:

”اشفاق احمد جزئیات نگاری میں بھی بڑے ہوشیار ہیں۔ وہ ایک ماہر جاسوس کی طرح ایک ہی نگاہ میں پورا جائزہ لے کر پھر بوقت ضرورت ایک ایک راز افشاء کرتے چلے جاتے ہیں۔“ (13)

اشفاق احمد بنیادی طور تے داستان گو سن۔ اوہناں اپنے گھر داناں وی ”داستان سرانے“ رکھیا سی۔ قصے کہانیاں بنانا تے سنانا اوہناں دا شوق سی تے پیشہ وی۔ اوہناں نے ساری حیاتی ابھی کم کیتا پر بہت گھٹ لوک ایہہ جاندے نیں ایس داستان گو دے اندر اک دکھی تے خاموش انسان وی رہندا سی جیہڑا دو جیاں اگے اپنے غم نوں ظاہر نہیں ہون دیندا سی۔ اوہناں دے دوست ممتاز مفتی اوہناں نوں گونگا کہندے نیں:

”یہ رنگین اور منفرد باتوں کے جال بن کر مجمع لگانے والا درحقیقت گونگا ہے۔ اس کی شخصیت دکھ اور چپ کے تانے بانے سے بنی ہے۔ اس کی بزم آرائی اور زعفران زاری شخصیت کے ان بنیادی عناصر سے فرار کی سعی ہے۔“ (14)

اوہناں دی گھر والی بانو قدسیہ نے اوہناں دی شخصیت دے ایس پہلو نوں نیڑیوں ویکھیا۔ اشفاق صاحب غریباں نال بہت محبت کردے سن۔ اوہ کہندے سن کہ ملک نوں کدے وی غریب آدمی نے نقصان نہیں اپڑایا۔ اوہ اپنیاں لکھتاں وچ ایہو پیغام دیندے کہ غریب نوں عزت نفس دیو۔ ایہہ تہاڈا فرض تے اہد احق اے۔ پروگرام ”ایک دن جیو کے ساتھ“ اک سوال دا جواب دیندیاں بانو قدسیہ، اشفاق ہوراں بارے آکھیا:

”اشفاق صاحب سمجھتے تھے کہ کسی کو کھانا نہ دو، کسی کو کپڑا نہ دو، کسی کو روٹی مکان کی ضرورت نہیں۔ عزت نفس سب سے زیادہ عزیز چیز ہوتی ہے۔“ (15)

حاضر جوابی تے مٹھا سبھی اوہناں دی شخصیت دیاں اہم صفتاں سن۔ اوہ ہمیشہ سماج دی اصلاح چاہندے سن۔ اوہ گلاں گلاں وچ اجیہیاں نگھیاں تے مٹھیاں ٹکوراں کردے کہ سنن والا حیران رہ جاندا تے اوہناں نوں داد دین تے مجبور ہو جاندا۔ عبدالغفور قریشی ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ لکھدے نیں:

”اشفاق احمد اک پرانا تجربہ کار سکے بند لکھاڑا اے۔ اہ گلاں گلاں وچ طنز و مزاح دے اجیہے کاری زخم لا جاندا اے کہ پڑھن سنن والے دنگ رہ جاندا اے
نیں۔“ (16)

نیک عملاں نوں فروغ دینا اشفاق ہوراں دا مقصد سی۔ اوہناں دی شخصیت وچ حسن تے جمال داراز ایہو اے کہ اوہ ساری حیاتی لوکاں وچ خوشیاں وٹدے رہے۔ دکھ درد وچ شریک ہوئے۔ مددئی ہمیشہ موجود رہے پر آپ بھاریں کئے ای برے حالات دا سامنا کیتا پر کسے اگے سوال نہ کیتا۔ اپنے تے لوکاں، دوستاں تے رشتے داراں دے درمیان حجاب رکھدے سن۔ ایس بارے بانو قدسیہ آکھیا:

”میں چوری چوری خاں صاحب کے اعمال اور اقوال کا جائزہ لیا کرتی تھی۔ میں نے دیکھا کہ وہ کبھی اپنے لیے دست سوال دراز نہیں کرتے تھے۔ یہاں ان کی ازلی غیرت ان کی نیت قبلہ رو رکھتی۔ انہیں بارہا دیکھا بڑی بڑی تکلیفیں آئیں لیکن انہوں نے کبھی اپنے کسی بھانجے، بھتیجے، بھائی یا اپنے بیٹے کو ٹیلیفون ملا کر نہیں کہا کہ مجھ پر یہ افتاد پڑی ہے، میری اعانت کو آؤ۔“ (17)

اشفاق احمد کھان پین دے بے حد شوقین سن۔ آپ وی کھاندے پیندے تے دو جیاں نوں کھوایا کے وی بڑے خوش ہوندے۔ داستان سرائے دے بوہے ہمیش لوکاں لئی کھلے رہندے۔ اوہ گھر آون والے نوں جی آیاں نوں کہندے۔

اوہ پیدائشی طور تے داستان گوسن۔ ہر محفل وچ چھائے رہندے سن۔ اوہ بہت چنگے ٹیبل ٹاکر سن، جدوں بولنا شروع کردے تے مجال اے کہ کسے دو جے دے بولن دی واری آ جائے۔ گل نوں گھما پھرا کے کسے خاص موضوع ول لے جانا،

اوہناں دا وڈا کمال سی۔ ایس صلاحیت نوں اوہناں ایہناں لکھتاں وچ خوب ورتیا اے۔ چھوٹے چھوٹے جملیاں وچ اجیہاں گلاں کر جان دے کہ انسان سوچیں پے جاندا۔ اوہ اپنی ذات وچ مکمل ادارہ سن۔ اوہناں کامیاب حیاتی گزاری۔ اوہناں اپنی ہر حیثیت نوں منوایا۔

حوالے

1. اے حمید، اشفاق (شخصیت و فن)، اسلام آباد: اکادمی ادبیات پاکستان، 1998ء، ص 1
2. اے حمید، داستان گو، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2004ء، ص 4
3. بانو قدسیہ، راہ رواں، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2011ء، ص 19
4. شفقت تنویر مرزا، "Man of the Masses"، ادب لطیف، ماہنامہ، لاہور: اشفاق نمبر، ص 504
5. عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1972ء، ص 543
6. وحید قریشی، ڈاکٹر، پنجابی ادب کی مختصر تاریخ، لاہور: مکتبہ میری لائبریری، 1972ء، ص 480
7. احمد حسین قریشی، ڈاکٹر، پنجابی ادبیات کی مختصر تاریخ، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1964ء، ص 372
8. شہباز ملک، ڈاکٹر، ”ٹاہلی دے تھلے کھٹیا وٹیا“، پنجابی ادب، تماہی، لاہور: جولائی تا دسمبر 2004ء، شمارہ نمبر 71-72، ص 10
9. شیخ نیاز احمد، اردو جامع انسائیکلو پیڈیا (جلد اول)، لاہور: شیخ غلام علی اینڈ سنز پرائیویٹ لمیٹڈ، س۔ن، ص 103
10. ممتاز مفتی، اور اوکھے لوگ، لاہور: الفیصل ناشران، دسمبر 2008ء، ص 105
11. The Nation Sunday Plus, Lahore: May 13, 2012, Pg.20-24
12. www.ashfaqahmed.com/articals/thepakistantimes/wednesday,september8,2004/ 2 March 2012/ 2:30 pm
13. فرزانہ سید، نقوش ادب، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2002ء، ص 462

14. اور اوکھے لوگ، ص 97
15. www.ibians.com/2008/07/19/bano-qudsia-aik-din-geo-ke-sath-mothersday-special-program/5-march-2012,10:20am
16. پنجابی ادب دی کہانی، ص 543
17. خصوصی پروگرام خراج تحسین، اشفاق احمد، 27 فروری 2012ء

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 5, July.- Dec. 2020, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2020ء، مسلسل شمارہ 10

☆ سحرش انخار

”ڈاکٹر امان اللہ خان“ پنجاب دی تہذیب تے ثقافت دا نمائندہ

Abstract

This research article is a detailed study of Aman Ullah's poetry. Dr. Aman Ullah Khan is an Noble specialist of cancer disease in America since forty years and he is also identify as well known poet of Punjabi Literature. He wrote two inerasible books in Punjabi language, named "Khilar Gae aan ny Rahwan" and "Mukar Gae an ny Chawan". In these praisless books where we found sofeeism, amorality and more values there we also obverstant passion of patriotism, childhood and youthful memories with friends and family. He also shows attitude of realism for society, sociologic change and commoner people's nature. But giant theme of his poetry is Punjabi mores and values, whom so ever by defined tremendously.

ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے سرکڈھویں شاعراں وچ اے۔ اوہ پاکستان دے شہر قصور دے وسنیک سن۔ اوہ لاہور دی کنگ ایڈورڈ میڈیکل یونیورسٹی توں ایم بی بی ایس کرن توں بعد اسکا لرشپ ملن مگروں

☆ پی ایچ ڈی ریسرچ سکالرشپ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

بحری سفر کر کے امریکہ ٹرگئے۔ ایہہ سفر ودھیر لماسی پر اوہناں دیاں اکھاں تے دل وچ آون والے روشن مستقبل دے سُننے تے تانگھاں اُڈاری مار دیاں رہیاں، اوہناں دے روشن مستقبل دے سُننے سچ ہوئے تے اوہناں داناں کینسر دے حوالے نال دنیا دے وڈے سپیشلسٹ ڈاکٹر ایں وچ ہون لگا۔ اوہناں بیلور یونیورسٹی، امریکہ توں پی ایچ ڈی کیتی تے سرکاری نوکری کر دے رہے۔ نوکری توں ریٹائرڈ ہون توں بعد رینا ہسپتال دے ناں نال اک پرائیویٹ ادارہ بنایا جیہڑا اپنی مثال آپ اے۔ اوہ اپنے پیشہ وارانہ کیریئر وچ ودھیر ایوارڈ حاصل کر چکے نیں تے پچھلے 40 سالاں توں فنی صلاحیتاں نال لوکائی دامسجا بن کے اوہناں دی خدمت کر رہے نیں۔ ڈاکٹر محمد اسلم شیخ ہوراں ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دیاں خدمتاں بارے اپنے وچار انج سماجیہ کیفیت نیں:

”ڈاکٹر امان اللہ دیاں شاندار خدمتاں نوں امریکہ تے پاکستان وچ عزت تے

قدر دیاں نظراں نال ویکھیا جاندا اے۔ اوہ کینسر دے معالج نیں۔“ (1)

اوہناں داتعلق دیس پنجاب نال اے۔ اوہناں اپنی حیاتی دا جنا چرا امریکہ وچ لنگھایا۔ اوس توں گھٹ اپنے وطن دی ہوا وچ ساہ لیتے، ایس دے باوجود اوہناں اپنے دیس دی مٹی تے فضا نال پیار کیتا۔ جدا انسان کسے دوجے دیس وچ روزی روٹی کماندا تے اوتھوں دیاں سہولتاں، آسائشاں تے نوٹاں دی خوشبو وچ ایس قدر گواچ جاندا اے پئی اوہ اپنے دیس ول مرن توں بعد وی واپس پرتنا نہیں چاہندا پر امان اللہ ہوراں نے ایسے ورہے پر اے دیس وچ لنگھاون دے باوجود اپنے دیس دی مٹی، پیار، محبت تے لوکاں نوں نہیں بھلے۔ بھانویں اوہناں دا اٹھن پٹھن بولن چالن امریکیاں نال اوہناں دی انگریزی زبان وچ سی پر اوہ ماں بولی تے تہذیبیاں نوں نہیں بھلے سگوں اوس نوں اپنی سوچ تے فکر وچ جیوندار کھیاتے اپنے دل دیاں سدھراں نوں قلم راہیں کینوس تے سجا دتا۔ ربیعہ رفیق ڈاکٹر امان اللہ دے جذبہ حب الوطنی بارے دسدے نیں:

”ہونا تو یہ چاہیے تھا کہ اتنی کم عمری میں امریکہ جانے پر وہ مکمل طور پر امریکہ کو

پیارے ہو جاتے اور اپنی تہذیب و ثقافت کو سرے سے بھول جاتے مگر ایسا نہ ہوا،

بلکہ شاہ کی فکر اور فضا نے انہیں اپنے حصار سے نکلنے ہی نہ دیا، نہ وہ اپنی ثقافت کو

بھول سکے اور نہ زبان سے دور ہو سکے۔“ (2)

ماں بولی دی محبت تے عشق اوہناں نے دل تے روح وچ رچی ہوئی اے، جے اوہناں نے انگریزی وچ وی اظہار خیال کیتا تے پہلے ماں بولی وچ سوچیا فیہر حقیقت تیکر اڑے۔ اوہناں اپنی ساری حیاتی دیس پنجاب دے نال محبت تے ماں بولی نال عشق وچ لنگھا دتی۔ اوہ امریکہ وچ اڈواڈ پنجابی سیمینار، کانفرنساں تے مشاعرے منعقد کروا کے پاکستان تے بھارت دے پنجابی شاعراں تے ادیبان نوں مدعو کر دے رہے۔ ایس توں اڈواڈ پنجابی زبان تے ادب دے ودھیر کلاسیکی تے صوفی شاعراں تے لیکچروی منعقد کر چکے نیں۔ کجھ ورہے پہلے 24 اکتوبر 2018ء وچ کاروان ادب برطانیہ تے اردو ٹائمز نے رل کے ”امان اللہ“ ہوراں دے اعزاز وچ مانچسٹر وچ محفل دا انعقاد کیتا جس وچ ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دی پنجابی زبان ادب تے ثقافت نال چاہ نوں خراج تحسین پیش کیتا، ایس محفل دے انعقاد دا مقصد انگریزاں دے دیس وچ رہن والے لوکاں دے جذبات نوں اُلکنا تے ماں بولی دے چائن نال روشن کرنا سی۔ ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں نے ماں بولی نال محبت تے عشق دا گوڑھا ثبوت اپنیاں دو لکھتاں ”کھلر گئیاں نیں راہوں“ تے ”مکر گئیاں نیں چھاواں“ پاروں دتا۔ اوہناں دی شاعری نوں پڑھدیاں انج لگدا اے جیویں اسیں آج توں 50 ورہے پہلے دے پنجاب تے پنجاب واسیاں تے جھلکارے اپنیاں اکھاں نال ویکھے ہوں۔ انٹرنیٹ موجب:

“Dr Amanullah Khan is well known for his scientific, civic, social achievements and his contributions to humanity. A Pakistani-American who has not forgotten his roots, he carries with him the memories of sights and sound from his childhood.” (3)

اوہناں شاعری وچ دیس پنجاب دے ماضی تے یاداں نوں جیوندار کھیا۔ اوہناں نے تھاں تھاں دیس پنجاب دی تہذیب، ثقافت، کلچر تے رہن سہن نوں اپنے قلم دی زینت بنایا۔ اپنی نظم ”سوہنے ویلے“ دے سرناویں پٹھ امان اللہ ہوراں

نے بیٹے دناں دیاں یاداں نوں لکھیا اے۔

ایہناں و سریاں یاداں توں علاوہ امان ہوراں نے اپنی شاعری وچ دیس پنجاب دے گوشے گوشے تے چپے چپے تے گلایاں کوچیاں داوی ذکر کیتا، اوہناں پاکستان دے وکھو وکھ شہراں لاہور، قصور تے دریاواں داوی ذکر کیتا۔ اوہناں نے اوتھوں دے وسیرکاں اوہناں دے رویاں دے نال نال اوہناں شہراں دیاں رونقاں اتے کھل کے چانن پایا۔ اوہناں شہر قصور بارے ”قصور داساون“، ”قصور دیاں یاداں“ تے قصور دے ”حاجی نائی“، ”قصور دیاں کجھ ہور گلاں“ ورگیاں نظماں لکھ کے اوہد امان ودھایا۔ عباس تائبش قصور دیاں یاداں دے حوالے نال امان اللہ ہوراں دے کلام بارے انج لکھیا اے:

”ڈاکٹر امان اللہ جدوں قصور دے اوس پنڈ دا ذکر کردے نیں جتھے اوہ رہندے

سن تاں اوہناں دے اندر شاعری دا چشمہ پھٹدا اے۔ اوہناں دیاں نظماں

پڑھ کے انج لگدا اے جو اوہ جسمانی طور تے امریکہ وچ رہندے نیں تے

روحانی سطح تے بلھے شاہ دے فقیراں وچ بیٹھے نظر آندے نیں۔“ (4)

اوہناں نے قصور وچ وسن والے مہینہ دیاں کنیاں نوں اپنے قلم وچ بھر کے بڑے چاء تے محبت نال لکھیا۔ اوہناں دیس پنجاب دی زرخیز مٹی تے پانیاں نوں سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتا۔ اوہ دسدے نیں کہ پنجاب دی مٹی اپنی زرخیز اے پئی ہراک و سنیک دے دلاں نوں اپنی محبت تے الفت نال متاثر کردی اے جس انسان نے اک واری دیس پنجاب دا پانی پی لیا، اوہ مڑ ایس دیس دا ای ہو کے رہ جاندا اے۔ اوہنوں فیر کسے وی ملک، تھان، علاقے وچ سکون نہیں آندا سگوں اوہ ایس مٹی دی زرخیزی تے مٹھاس نوں یاد کردیاں تے مڑ آون دا جتن کردا اے۔ کجھ لوک ایتھوں دے ہو کے رہ جانداں نیں تے کجھ لوکاں نوں مجبوری پاروں مڑ اپنے دیس ای جانا پیندا اے۔ دیس پنجاب دے دریا، پہاڑ، مٹی، آسمان، پھل، پھل، بوٹے، ہواواں تے ٹھنڈیاں چھاواں تے منظر ہمیش لئی اوہدیاں اکھاں وچ روشن تارے بن کے چمکدے نیں۔ امان اللہ ہوراں نے نظم ”دیس پنجاب دے پانی“ وچ پنجاب دی زرخیزی تے پانیاں دی مٹھاس تے محبت دا ذکر انج کیتا:

اک رات پرانی یاد آ کے پنجاب پئی لے جاندی اے

اوہ بجھے بجھے کئی نقشے آج مینوں یاد کراوندی اے
 تیرے پانی بنا نہیں بی پھٹدے توں پھلاں نوں سوہنے مکھ دیویں
 تیرے کارن سب دا پیٹ بھرے سارے دنیا نوں پیاسکھ دیویں (5)

ترقی یافتہ تے ترقی پذیر ملک وچ ودھیر فرق اے۔ اوہ ملک جیہڑے ترقی پذیر نہیں اوہناں نوں ترقی یافتہ ملک وچ شامل ہون وچ ودھیر ویلا لگ جاند اے۔ پاکستان دا شمار ترقی پذیر ملک وچ اے۔ ملک دے ترقی یافتہ ملک دی صف وچ شامل ہون وچ سب توں وڈا قصور اوہناں سازشی تے شیطانی طاقتاں دا اے جیہڑیاں بعض اوقات داخلی تے بعض اوقات خارجی طور تے ایہدیاں نیہاں نوں نقصان اڑان دی کوشش کردیاں نیں۔ امان اللہ خان ہوراں نے دیس پنجاب دے حالات دا قصور وار ایہتھوں دے حکمراناں نوں ٹھہرایا۔ حکمراناں، سرکاراں، افسراں تے ٹھیکیداراں نے ایسے ملک دیاں نیہاں نوں نقصان اڑایا۔ اونا کسے نہیں اڑایا۔ جاگیرداراں نے نہ صرف دونہاں ہتھیں نال عوام نوں لٹیا سگوں لوکاں کی دارت تیکر پی لتا۔ ملک دا جو حال اے، اوہ ایہتھوں دے بے حس حکمراناں پاروں اے۔ نظم ”اُچکے یار“ دے سرنوویں پیٹھ ملک دے حکمراناں تے سرکاراں نوں انج تنقید دا نشانہ بنایا لکھدے نیں:

بھرے کھیسے اپنے لٹاں نال
 ساڈی بنک دے پھرے داراں نیں
 پل بنائے جیہڑے نہیں دسدے
 مل افسراں ٹھیکیداراں نیں (6)

دیس پاکستان دی حالت زار دے ایہتھوں دے وسنیک ہر ویلے ملک دیاں نیہاں نوں مضبوط کرن واسطے سرگرم نیں۔ رل مل کے ایس دی حالت نوں سنوارن دا جتن کردے نیں، ایہتھوں دے نہ صرف موجودہ وسنیک سگوں روزی روٹی کماون واسطے دو جے ملک وچ رہن والے وی دور بیٹھے دیس دی ترقی تے حالت نوں صحیح کرن واسطے ہر ویلے کوششاں کردے نیں کہ جتھوں تیکر حصہ پاسکن پاندے نیں، کیوں جے دور بیٹھے پردیسی لوکاں تے ملک نوں جس طرح ترقی کردا

ویکھدے نیں۔ اوہناں دے دل وچ وی آس ہوندی اے، اوہناں دا دیس دوجے مکاں وانگ ترقی دیاں منزلاں طے کرے پر ملک دے حالات جیسے وی ہوں، لوکاں نوں دیس نال پیار تے محبت ہمیش رہندی اے۔ ڈاکٹر امان ہوراں نوں اپنے وطن دیاں ٹیٹیاں سڑکاں تے ٹٹے مکان اوہناں عالیشان محلاں دی تھاں قبول نیں۔

دیس پنجاب دا وڈا حصہ پنڈاں تھاواں تے مشتمل اے۔ پہلے زمانے دے لوک سادہ تے رکھی سکھی کھا کے گزارہ کر دے سن۔ اوہناں دے گھر سہولتاں گھٹ سن فیروں سکون تے راحت دا عالم سی۔ لوکی سارا دن کھیتاں وچ کم کر دے۔ فیر اک ویلے دی روٹی کماندے تے مٹھی نیندر سوں جاندے۔ لوک اک دوجے نال بہتا ویلا لنگھاندے تے ساری حیاتی اک دوجے غم تے دکھ سکھ وٹاندے پراج کل دے مشینی تے نفسا نفسی دے دور وچ سہولتاں بہتیاں تے سکون گھٹ اے۔ اج کل لوکاں کول پیسے بہتے تے دل میلے نیں۔ امان اللہ خان ہوراں شاعری راہیں اوہناں ویلیاں تے چانن پایا پئی جدوں ہر اک دے سکھ تے دکھ سانجھے سی تے خوشیاں ہر پاسے کھلنیاں سن تے لوکی بے دھڑک خوف توں بغیر حیاتی لنگھادے سن۔ جیویں اپنی نظم ”پیار دوستی“ وچ دسدے نیں:

تینوں سیر کراواں اس پنڈ دی جتھے پیار ای پیار سی ہر پاسے

خوشیاں دیاں گڈیاں اڈ دیاں سن جیون دی سی بہار ہر پاسے (7)

ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دیاں نظماں وچ منظر نگاری دا گن ودھیر دسدا اے۔ اوہناں دیس پنجاب دے علاقیاں دی منظر کشی انج کیتی پئی لگدا اے جیویں پڑھن والا ایس نوں اکھیں دیکھ رہیا ہووے۔ اوہناں دا بیان ڈھنگ پڑھن والیاں دی دل تے اکھاں نوں وطن دی محبت تے یاد نال بھیوں دیندا اے پئی اپنے دیس ول پرتن دا شوق تے خواہش بے قرار سمندر دیاں لہراں وانگ ٹھاٹھاں مار دی اے۔

بچپن انسان دا وہ سنگی اے جہدیاں یاداں مردے دم تیکر انسان دے ذہناں تے دلاں تے نقش رہندیاں نیں، جدوں بچہ ہوش سنبھالدا اے، اوس ویلے اوس نوں اپنے آل دوالے دے ماحول لنگھائے ہوئے ویلے، لوک تے دوست یار

ہمیش یاد رہندے نہیں پر انسان جدوں بڑھا ہو جاندا اے۔ اوس ویلے اوہ بچپن تے جوانی دیاں گلاں تے کماں نوں یاد کر کے کدی ہسد اے تے کدی اوہناں دے چھیتی لنگھ جاوے پاروں روند اے تے دعا کردا اے پئی رب سوہنا اک واری فیر اوس بچپن وچ واپس لے جاوے تے انسان دنیا دیاں رونقاں تے دھوکیاں نوں بھل کے مست الست تے بے فکر ہو کے حیاتی لنگھائے۔ منیر نیازی ہوراں امان اللہ خان ہوراں دے جذبات تے دیس نال لگاؤ بارے دسیا اے:

”ڈاکٹر امان اللہ ہوراں دی شاعری اپنے وطن تے اوہدے وچ لنگھیاں ہوئیاں
گھڑیاں تے اوہدے وچ لنگھے ہوئے بچپن تے لڑکپن دیاں یاداں دی شاعری
اے۔“ (8)

اوہناں اپنے پنڈ دے اسکولاں دی پڑھائی لکھائی تے کھیڈاں نوں یاد کر کے نہ صرف بہترین منظر کش ہووے دا ثبوت دتا سگوں لنگھے ویلے دیاں یاداں تے ماحول دی سادگی تے رعنائی نوں وی ودھیا ڈھنگ نال اُلکیا۔ اوہ گل وچ بستہ پا کے پڑھنا چاہندے سن تے نگھی حیاتی دامرہ لینا چاہندے سن۔ جیویں اپنی نظم ”ٹھنڈیاں یاداں“ دے وچ اپنے بالپنے دیاں خواہشاں نوں بیان کر دے لکھدے نیں:

نکے ہوندیاں بنائے سی محل جیہڑے اج مڑ کے بناوے نوں جی کردا
جیہڑی گلی وچ سبھاں توں وچھڑے سی اوہتھے پھیرا لون نوں جی کردا
میں قلم بناواں کانے دی میں گاچی لاواں تے
میرا بیٹھ کے ڈیسک پرانی تے گل بستہ پاؤن نوں جی کردا
مڑ ویکھن لوکی شوخیاں نوں فیر چڑھ کے اوہدے بنیرے تے
دو رنگی اک پتنگ لے کے میرا پیچا لون نوں جی کردا (9)

ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں نوں اعزاز حاصل اے پئی اوہناں دے کلام نوں ودھیر گلوکاراں نے لے نال گایا۔
امان اللہ خان ہوراں دی شاعری حقیقت دے ڈھیر نیڑے اے، ایس پاروں ایس حقیقت پسندی نوں مان دیندیاں گلوکاراں

نے ایہد امان ودھایا۔ ”ککلی“ دیس پنجاب دالوک گیت ہون دے نال لوک کھیڈ اے، ایس وچ کڑیاں اپنیاں بانہواں نوں قینچی وانگ پھڑکے گھمدیاں نیں، ککلی گیت گاندیاں نیں۔ ڈاکٹر امان اللہ ہوراں دے گیت ”ککلی“ نوں مشہور گلوکار جواد احمد ہوراں 6 جنوری 2012ء نوں اپنی خوبصورت آواز وچ گایا۔ ایس گیت وچ ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں نے ککلی نوں نویکلے ڈھنگ نال لکھیا۔ ایہدے وچ دیس پنجاب دیاں ریتاں رواج تے ثقافت دے نال نال کڑیاں نوں ایس دنیا وچ رہن دا ڈھنگ تے سلیقہ وی سکھا دتا۔ جیویں لکھدے نیں:

دن راتیں غم دے گھیرے نیں
ہر پاسے جھیرے نیں
توں پیار دی جوت جگا کڑیے
ہس ہس کے ککلی پا کڑیے (10)

ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں نے جتھے اپنے اسکول دیاں یاداں تازہ کیتیاں، اوتھے اوہناں اپنے بچپن، سنگی، ساتھی تے یار بیلیاں دے نال لنگھائے ویلیاں دا منظر وی اُلیک دتا، اوہ اک حساس شاعر وانگوں لنگھے لمجیاں نوں یاد کردے نیں تے اپنے بچپن دے یاراں نوں اوہناں دے نال کیتیاں شرارتاں بڑے سوہنے ڈھنگ نال لکھدے نیں۔ عطاء الحق قاسمی نے امان اللہ ہوراں دے کلام وچ اوہناں دی پنجابی تہذیب تے رشتہ داراں دی نمائندگی کرن بارے لکھیا کہ:

”اوہناں نے پنجابی شاعری وچ پنجاب دے میلے ٹھیلے، رہتل، چاچا چاچی، ماسی، نانی دوجیاں رشتیاں دے حوالے نال جیہڑیاں مٹھیاں یاداں ملدیاں نیں۔ اوہدی مثال وی سانوں کسے ہو ردے کول نظر نہیں آؤندی۔“ (11)

اک ہو رتھاں یار بیلیاں دے نال گزاریاں رونقاں تے مل کے سجاون والیاں محفلاں تے سیر سپاٹیاں نوں انج

دسیا اے:

یاد آون مفتے یار میرے جیہڑے مل کے بھاٹی جان دے ساں
اج جا کے اوہناں یاراں نوں میرا پوڑیاں کھواؤن نوں جی کردا (12)

انسان جس تھاں جمدا اے تے جس دیس دے نال اوہدے وڈ وڈیریاں دا تعلق ہوندا اے۔ فطری طور تے اوس تھاں نال محبت نہیں مک سکدی۔ دیس دے مینہ، جھکڑاں، بدلیاں رتاں، موسماں، میلے ٹھیلے، شادی ویاہ، رسماں ریتاں، تہوار، عرس نال لگاؤ فطری اے۔ پنجاب دے کلچر تے ریتاں رواجوں وچ مقناطیسی کشش موجود اے پئی جیہڑی سمندروں پار بیٹھے لوکاں نوں اپنے ول کھچدی اے۔ ایسے پاروں پنجاب دا علاقہ زمانہ قدیم توں ودھیروں سونیاں تہذیبیاں دا ملغوبہ بنیا رہیا مگر آوندیاں جانندیاں قوماں تے لشکراں دے باوجود ایس خطے دی تہذیب تے ثقافت کسے مضبوط قلعے دیاں نیہاں وانگ اپنی تھاں تے نہ صرف کھلوتی رہی سگوں ہور مضبوط ہوندی گئی۔ پاکستان دے پنڈاں تے قصبیاں وچ میلے ٹھیلے تے عرساں دا رواج ودھیرا اے۔ ایہہ رواج شہراں وچ وی مل ماری کھلوتا اے۔ ایہہ میلے ٹھیلے تے دیہاڑ ثقافت دا گوڑھا حصہ نیں۔ ایہناں باجھ پاکستان دی فضا وچ اپنائیت تے نکھار نہیں آسکدا۔ امان اللہ ہوراں نے پنڈاں وچ لگن والے میلیاں، عرساں تے دیہاڑاں دا ذکر وی اپنی شاعری وچ بر ملا کردتا پئی جدوں وی کسے دے گھر کوئی ویاہ ہوندا اے یاں میلہ لگدا اے تے سارے لوکی مل کے بھنگڑے پاندے تے خوشیاں مناندے نیں۔

جتھے دیس تے وطن دی تہذیب ثقافت دی گل کیتی جاوے، او تھے کھان پین تے ذائقیاں دی گل نہ ہوئے تے گل نہیں بن دی۔ کسے پرانے دیس دے کھانے تے کھا بے اپنے دیس دے ذائقیاں تے لذت دامتزہ نہیں دے سکدے۔ پنڈاں تھاواں تے خالص خوراکاں تے کھا بے ہمیش توجہ دابا عث رہندے نیں۔ دیس پاکستان دے وکھ وکھ شہراں دی جتھے وکھ وکھ خوبیاں نیں، او تھے ای ہر اک شہر تے علاقے دے وکھ وکھ ذائقے تے پکوان وی لوکاں وچ ودھیر مشہور نیں۔ ڈاکٹر امان اللہ ہوراں نے پاکستان دے وکھ وکھ شہراں وچ ملن والے وکھ وکھ کھابیاں دا ذکر کر کے ایس دی تہذیب تے ثقافت نوں نہ صرف وڈیا سگوں لوکاں نوں وطن دے کھابیاں دی یاد دوا کے پنجابی ثقافت دی جانکاری دوائی۔ اوہناں پنجاب دے پنڈاں وچ پکن والے خالص کھانیاں دا ذکر انج کیتا اے:

اوہ چسکا مسی روٹی دا

چٹھارا انب دی چٹنی دا

تے چھنا ٹھنڈی لسی دا (13)

بلھے شاہ دی دھرتی قصور اوہناں دی مات دھرتی اے۔ اپنی جنم بھوئیں محبت ہونا فطری گل اے۔ ڈاکٹر امان اللہ خان دی شاعری وچ تھیں تھیں تے اپنی جنم بھومی قصور نال محبت دے اظہار ملدے نیں۔ کدھرے اوہ قصوری سوغاتیں دا ذکر چھوہ پیندے نیں تے کدھرے قصور دیاں فصلاں دیاں گلاں کردے نیں۔ ضلع قصور دے مشہور فلوڈ دے دا ذکر اپنی نظم ”قصور دیاں یاداں“ وچ انج کیتا اے:

اندر سے تے فلو دے نیں قصوری مٹھڑے

نالے بھلے نہیں انبیاں دے بور سانوں (14)

اوہناں اپنی تہذیب تے ثقافت دا نمائندہ بن کے دیس پنجاب دے کپڑیاں لیڑیاں نوں لاہن پاؤن دا ذکر وی کر دتا۔ اوہناں نے شلوار قمیض، دھوتی لہجے تے دوپٹے دا ذکر کر کے دیسا پئی دیس پنجاب دے پان لاہن مقابلہ دنیا دی کوئی وی تہذیب تے ثقافت نہیں کر سسکی سگوں ودھیرے مکاں دے لوک پاکستان دے قومی تے علاقائی پان لان توں بے حد متاثر ہوندے نیں، اتھے آکے نہ صرف اپنے مکاں وچ وی ایس نوں پا کے اپنی شان ودھان دے نیں۔ امان ہوراں نے لہجے تے ملل دی کرتی دا ذکر اپنی اک نظم وچ انج کیتا اے:

میرا لاجا ہووے تلے دا میں کرتی یاواں ململ دی

میرا شالا مار دے باغ وچ اج پیلاں یاؤن نوں جی کردا (15)

اک ہور تھاں اوہناں قصور دے کھسیاں تے شملیاں دا ذکر کر کے اوہناں دی شان انج ودھائی:

ہر سال وساکی میلے تے سج دھج کے بھنگڑے پوندے ساں

قصوری کھسے شملے لشکدے سی جیون دا خمار سی ہر پاسے (16)

لنگھدے ویلے تے معاشرے دی نفسا نفسی پاروں انسان دنیا وچ ایس قدر رُجھ گیا یی ایس نوں پرانے ویلے یاد

کرن دی ویہل نہیں سی، انسان مستقبل دیاں مشتتاں تے محنتاں وچ گواچ گیا۔ مشین بن کے دن رات کم وچ کھپیا اے۔ انسان نوں اک دوجے دی پرواہ نہیں۔ رشتے ناٹے نبھاؤن دوستیاں یا راں گنڈھن نوں اک فضول کم منیا جاندا اے۔ انسان دی ”میں“ اوس نوں اپنی وگن وچ رکھدی اے جس پاروں اوہ حصار توں نہیں نکل پاندا پر اک ویلا آندا اے، جداوہ زمانے دیاں رونقاں توں تنگ آجاندا اے۔ اوس دا جشہ مزید کم تے فکر کرن توں اک جاندا اے۔ اوس ویلے اوہ داول تے دماغ اوہناں لنگھ جاؤن والے ویلیاں نوں یاد کردا اے۔ امان اللہ نے حساس شاعر وانگوں اوہناں رونقاں تے لنگھے ہوئے لمحیاں نوں اک واری فیر جیون دی خواہش کردتی۔ ایس تھان تے اوہناں دے کلام وچ درد، دکھ تے تکلیف دا عنصر اگھڑاں سی۔ اوہ چاہ کے وی اوہناں لمحیاں وچ واپس نہیں جاسکدے سن۔

ڈاکٹر امان اللہ ہوراں دی شاعری وچ تہذیبی تے ثقافتی ورثے توں اڈ فلسفہ وحدت الوجود، فلسفہ رسالت، دھیاں نال محبت، ماں دا پیار، ہجر فراق، صبر، شکر، قناعت، عشق، دنیا دی، بے ثباتی، نیک اعمال کرن، محبوب دی تانگھ، آخرت دی فکر، ملاں تے تنقید، موت دی حقیقت، طبقہ بندی، غریباں تے ظلم، رشوت خوری، دکھیاں نال ہمدردی، دین اسلام نال محبت، کشمیر نال الفت، قبر دی حقیقت تے آپس وچ پیار محبت نال رہن دے موضوع ودھیر ملدے نیں۔ انٹرنیٹ موجب:

“He recently published book of Punjabi mukar Gaiyaan ny chawan is a composite of nostalgia. It is a longing for the innocent moments of youth an expose of socialills, and commentary on the vagaries of life.” (17)

اوہناں جتھے پاکستان نال محبت تے لگا دا ثبوت دتا، او تھے ای پاکستان دی شہ رگ کشمیر نوں نہیں بھلے سگوں اوہناں مسلماناں دے جذبیاں نوں جگاؤن دا جتن کیتا پئی مسلمان دعا کردا اے کہ اج فیر معاشرے توں ظلم تے دھروک جاوے تے کشمیر نوں آزاد کیتا جاوے۔ اوہناں کشمیر دیس پاکستان دے جواناں تے مرد مجاہداں نوں خراج تحسین پیش

کہتا۔ اپنی نظم ”مسلمان دی دعا“ وچ لکھدے نیں:

میرے سچاں توں کیہڑی اے بھل ہوئی
ایہہ پھسے نیں کیوں طوفان دے وچ
کنے بوسینا کنے کشمیر نیں ہور

کدوں تک ایہہ رہنا اے جہاں دے وچ (18)

اوہناں دے دل، دماغ، روح تے جذبے ہمیشہ وطن دی خوشبو تے مٹی دی مہک نال لشدے نیں۔ اوہ دیس دیاں فضا وچ ساہ لیندے، جیوندے نیں۔ اوہناں نوں دیس تے دیس دیاں ریتاں، روایتاں تے ثقافت نال ودھیر پیار اے۔ ایس پاروں ای اوہ زمانے نوں حقیقت دی نگاہ نال دیکھدے تے شاعری راہیں اوہدی عکاسی کردے۔ اوہناں دی محبت دیس پاکستان نال ودھیرا اے۔ اوہ محبت تے جذبات دے اظہار واسطے ماں بولی داسہارا لیندے نیں تے دسنا چاہندے نیں پئی انسان نوں جو ماں بولی وچ لکھن تے اُلکین داسواد آندا اے، اوہ ہور کسے زبان وچ نہیں۔ امان اللہ ہوراں نے دیس دے کونے کونے، گوشے گوشے دے نال ایٹھوں دیاں ریتاں، رواجاں، رسماں، عقیدیاں، رہن سہن، کھان پین، پاؤن لاؤن، دوستاں یاراں دے میلے، یاداں، بچپن دے سنے، شہراں تے ملکی حکمراناں دی بے حسی نوں بیان کر کے دیس پنجاب دیاں ریتاں رواجاں تے ثقافت دا نملا نمائندہ ہون دا برملا ثبوت دتا۔ ربیعہ رفیق، ڈاکٹر امان اللہ خان ہوراں دی شاعری بارے لکھدیاں نیں:

”ان کی کتابوں کے نام کھلر گئیاں نیں راہواں تے مکر گئیاں نیں چھاواں اک
طرح سے اپنے ماضی کی یادوں کے آئینے میں جھانکنے کی بات کے ساتھ ساتھ
اسی پنجاب کی تلاش بھی ہے جو کم نظر آتا ہے۔ وہ قدریں وہ اپنا پن وہ محبتیں،
وہ شرارتیں، وہ رشتے داریاں، دوستیاں، کھیل کود جو ہم سے بچھڑ گئے ہیں۔ وہ

ان کتابوں میں موجود ہیں۔“ (19)

ہڈ بیتیاں تے رب کولوں منگدی تے بہتری لئی دعاواں منگنیاں وی اوہناں دے کلام دا خاصا اے۔
 اوہناں شاعری راہیں دکھری مثال قائم کیتی۔ اوہناں واضح کیتا پئی انسان اپنی اصل توں بہتا چرہ دور نہیں رہ سکدا، انج ای
 اوہناں نوں، جناناں اللہ ہوراں نوں اے۔ اوہناں دی شاعری نوں پڑھن توں بعد مختلف سوجھواناں نے اوہناں نوں بلھے
 شاہ ثانی تے کسے نے انور مسعود توں بعد اک دکھرا نظیر اکبر آبادی دا خطاب دتا۔ عطاء الحق قاسمی ہوراں نے امان اللہ خاں
 ہوراں بارے اپنے وچارا بہہ دے نیں:

”ڈاکٹر امان اللہ دی صورت وچ پنجابی شاعری نوں انور مسعود توں مگروں اک

ہور طرحاں دا نظیر اکبر آبادی مل گیا اے۔ ڈاکٹر امان اللہ ہوراں ساڈی پنجابی دا

مان ودھایا اے۔“ (20)

امان اللہ ہوراں دا شہر قصور اے۔ اوہ گورنمنٹ ہائی سکول قصور دے وچ پڑھدے سن۔ اتھے اوہناں نے علم دے
 نال نال روحانیت وی سکھی۔ اوہناں دے اسکول توں نیڑے بلھے شاہ ہوراں دا مزار سی۔ اوہناں دیا پئی اکثر اوہ ادھی چھٹی
 ویلے مزار تے اپڑدے جتھے بہت سارے گائیک بلھے شاہ دا کلام ترنم نال پڑھ رہے ہوندے۔ اوہ بلھے شاہ ہوراں دا کلام سن
 کے سرور حاصل کر دے سن تے ایس کلام کچھ لکی روحانیت تے سیانف نال اپنی دل دی دنیا رو شناندے۔ بلھے شاہ توں فیض
 دے جھلکارے اوہناں دے کلام وچ ودھیر ملدے نیں۔ اوہناں نے اکثر تھاواں تے بلھے شاہ تے اوہناں دے کلام دا
 حوالہ دتا اے۔ جیویں لکھدے نیں:

میری گل نوں توں بنھ لے ویر پلے

اس گنڈھ نوں توں کھولیں جا پیر بلھے

بلھے شاہ تے رانجھے دا حال پڑھیں

رمز عشق دی جا پیں تے تال پھڑیں (21)

اوہناں دے اپنے وچاراں موجب اوہناں نوں بلھے شاہ ہوراں تے اوہناں دے کلام نال عشق اے۔ ایس

پاروں ای اوہناں دے کلام دارنگ ڈھنگ ودھیر سو جھواناں نے بلھے شاہ ہوراں نال رلایا۔ پاکستان دے مشہور صحافی تے کالم نگار سہیل وڑائچ ہوراں نے 28 اکتوبر 2010ء وچ محفل منعقد کیتی۔ اک محفل وچ انٹرویو دیندیاں اوہناں نوں بلھے شاہ دا ثانی آکھیا:

”اکثر لوگ شعر پرواہ واہ کرتے ہیں تو ان کے دل پر کچھ گزرتی ہے۔ وہ سوچتے ہیں کہ یہ میری دل کی حالت کے بہت قریب ہے اور یہی شعر کی خوبی ہے اور یہی شاعری کی خوبی اوہ امان اللہ خان صاحب ان کو جو ہیں انکو یونیک اعزاز حاصل ہے۔ بلھے شاہ ثانی کو ہم نے دیکھ لیا ہے۔“ (22)

امان اللہ ہوراں دے کلام سو جھواناں تے نقاداں دے وچاراں توں بلا دھڑک آکھیا جاسکدا اے پئی امان اللہ دی شاعری دیس پنجاب دیاں ریتاں، رواجیاں، ثقافت تے قدراں دی نمائندہ اے جس وچ اوہناں نے عام فہم تے جاذبیت انگیز اکھورت کے لوکائی دے دل نوں گرمایا تے پنجاب دی عظیم نمائندگی ہون دا ثبوت دتا۔ اوہ کئی ورھے لنگھن دے باوجود دیس دیاں قدراں تے کلچر نوں نہیں بھلے سگوں اوس نوں ہمیش یاد رکھیا تے اپنے دل دی بھڑاس تے تانگھاں نوں شعراں راہیں بیان کیتا۔ ایہہ امان اللہ ہوراں دا کمال اے کہ اوہناں دا کلام لوکائی دے دلاں تے جذبیاں نوں کھچ پانداتے اپنی و لگن وچ لپیٹ لیندا اے۔ اوہناں نے ون سونیاں نظماں لکھ کے نہ صرف دیس پنجاب دیاں قدراں نوں جیوندار کھیا سگوں ماں بولی دی انملی سیوا کر کے دیس پنجاب دے مان یوگ پتر ہون دا وی ثبوت دتا۔ پنجاب، پنجابیاں تے پنجابی ادب نوں ایس ہمدرد تے آنکھی پتر تے ودھیر مان اے جیہڑا وطن توں دور رہ کے وی ایہتوں دی رہتل بہتل نوں نہیں بھلیا تے اپنی شاعری ساڈیاں قدراں نوں اگلیاں نسلاں تیک اپڑان دے جتن کر رہیا اے۔

حوالے

- 1 امان اللہ خان، ڈاکٹر، مکرگنیاں نیں چھانواں، لاہور: الرزاق پبلی کیشنز، فلپ
- 2- رمیزہ مجید نظامی (ایڈیٹر) روزنامہ نوائے وقت (13 نومبر 2018ء)، ربیعہ رفیق، پنجاب داماں ڈاکٹر امان اللہ،

لاہور: ص 11

3- <https://youtu.be/QajVGIlhfQAg>

-4 اوہی، ص 171

-5 اوہی، ص 147

-6 اوہی، ص 106

-7 اوہی، ص 67

-8 اوہی، فلپ

-9 اوہی، ص 50

-10 اوہی، ص 44

-11 اوہی، فلیپ

-12 اوہی، ص 52

-13 اوہی، ص 24

-14 اوہی، ص 72

-15 اوہی، ص 52

-16 اوہی، ص 68

17- <https://youtu.be/QajVGIlhfQAg>

-18 امان اللہ خان، ڈاکٹر، مکرگنیاں میں چھانواں، ص 159

-19 روزنامہ نوائے وقت لاہور، ص 11

-20 امان اللہ خان، ڈاکٹر، مکرگنیاں میں چھانواں، فلپ

22- <https://youtu.be/ZbBIjkH/1445>

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 5, July.- Dec. 2020, PP

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2020ء، مسلسل شمارہ 10

☆ زیب النساء

تانیثیت تے مڈھلیاں پنجابی کہانی کارناں

Abstract

The woman raised their voice through different mediums against gender-based discrimination. One of these mediums is literature and the Punjabi short story as authoresses are well aware about this untold treatment to women so they are creating such stories which deal with these feminine elements. This research article explores these issues which are found in early short stories of Punjabi authoresses in Pakistan. This study also presents the instances of such issues written by early authroesses from the existence of Pakistan till 1980. It is noteworthy that in this initial period role of authoresses is minimal yet important and they have foresight to see beneath the ground realities with respect to society and gender. Moreover this research article explores the short

stories of Riffat, Khalida Malik and Nasima Ashraf in
relation to feminism.

ایس دنیا تے وارد ہون توں بعد جدوں انسان ترقی دیاں منزلاں طے کردا زرعی دور وچ وڑیا تے زراعت دا مڈھ
سوانیاں دے ہتھوں رکھیا گیا۔ سومیری تہذیب موجب سوانیاں معاشرے وچ تیز تے متحرک سن۔ اوہ کھاؤن پکاؤن، سلائی
کرن تے دوجے کماں کا جاں دیاں جانوسن۔ ایس حوالے نال ابن حنیف لکھدے نیں:

"عورت چوں کہ شروع ہی سے غذائی نباتات جمع کرتی چلی آرہی تھی اس لیے خود
روپودوں کی نگہداشت کرتے کرتے گندم کی افادیت بھی اسی نے معلوم کی۔ اس
عورت ہی کے ہاتھوں سب سے پہلے عراق میں زراعت کی ابتدا ہوئی اور
عورت ہی نے انسانی زندگی میں تمدنی انقلاب برپا کر دیا چنانچہ زراعت کاری
کے ساتھ ساتھ مادری تہذیب کا بھی آغاز ہوا۔" (1)

زراعت دے فن توں آشنا ہون پاروں سومیری تہذیب خوشحال سی۔ روٹی روزی دا معاملہ حل ہو گیا۔ ویلے دی
لوکائی نے شکرانے دے طور تے دیوی، دیوتاواں دی پوجا شروع کیتی۔ ابن حنیف ایس بارے لکھدے نیں:

'اس مادری نظام میں عورت زندگی کے تقریباً ہر شعبے پر حاوی تھی۔ اس لیے
زراعت کاروں نے اپنی تہذیب کا منبع بھی کسی غیر مرئی مونث ہستی کو قرار دیا۔
غرض ان جملہ وجوہات یعنی روئیدگی زمین، عورت کی سماجی برتری اور تولید کے
مذکورہ مسلسل چکر کی رعایت اس اظہار عبودیت کی خاطر قدرتاً ان کے شعور نے
کسی دیوتا کی بجائے عہد حجریہ کی اس قدیم اور موہوم سی دیوی کو معبود کی شکل
دے دی۔" (2)

سوانیاں نے انسانی معاشرے دے ارتقا وچ جیہڑا کردار ادا کیتا، اوہ بے مرداں توں ودھ نہیں تے اوہناں دے
برابر ضرور اے پر ایہنا قابل تردید حقیقت اے کہ تاریخ دے کسے وی موڑ تے سوانیاں دی جدوجہد دا اعتراف نہیں کیتا گیا۔
زرعی انقلاب توں بعد سوانیاں کولوں آزادی کھوہ لیتی گئی۔ دراوڑ تہذیب دی قدرون پامال کرن وچ مرداں دا کردار سرکڈھواں
سی جدوں اوہناں ویکھیا کہ سوانیاں دے سدھائے ہوئے ڈنگر سوانیاں دے حصے دا کم کر رہے نیں تے اوہناں نوں اپنے اثر

پیٹھ کر لیا تے زراعت نوں سانجھ لیا۔ انج برصغیر وچ مادرانہ نظام ہولی ہولی ختم ہوندا گیا تے سوانیاں نوں حقارت دی نظر نال ویکھنا شروع کردتا گیا۔ نال ای جنسی طور تے ہر اسگی داڈھ وی بجھا، چھنے اگے چل کے سوانیاں نوں گھرتے چار دیواری تیک محدود کردتا۔ سماج وچ سوانیاں تے مرداں دی وکھ وکھ دُنیا اُلیک دتی گئی جس پاروں سوانیاں دی حیاتی پابہ زنجیر کردتی گئی۔ اوہناں دے کردار نوں منفی ڈھنگ نال پیش کرن وچ مشرق تے مغرب دا کوئی فرق نہیں۔ ایستھوں تیکر کہ اوہناں دے اشرف المخلوقات ہوون نوں وی رد کردتا گیا۔ مادرانہ نظام ہولی ہولی پدرانہ نظام وچ ڈھل گیا۔ نظام نے سوانیاں نوں غلام بنالیا۔ اوہناں دی نرمی، رحم دلی، محبت، شفقت تے جان نثاری دے جذبات نوں اوہناں دی کمزوری سمجھ کے سوانیاں نوں محکوم بنالیا گیا جدوں ظلم تے ستم حدوں ودھ گیا فیر ایناں مظلوم زنانیاں اپنے حق دی منگ شروع کردتی۔ کشور ناہید صاحبہ اس ضمن وچ بیان کردیاں نیں:

"پدري نظام یعنی مردوں کی قانونی بالادستی غالباً چار ہزار سال قبل مسیح میں میسوپوٹیمیا میں شروع میں شروع ہوا اور پھر بتدریج یہ نظام ساری دنیا میں پھیلتا چلا گیا۔ حکمران اشرافیہ کے خلاف بغاوتیں پہلے بھی ہوئیں لیکن حقوق نسواں کی یہ پہلی تحریک ہے جس نے مردوں کی اس بالادستی یا پدري نظام کو چیلنج کیا ہے۔ دنیا کے ہر ملک میں عورتیں اپنے حق کے لیے اکٹھی ہو رہی ہیں اور سیاسی مجلس عمل قسم کی تنظیمیں بنا رہی ہیں۔ وہ خود مختار اور آزاد انسان کی حیثیت سے اپنا حق مانگ رہی ہیں۔" (3)

سوشلسٹ حکومت دی بنیاد رکھن والا پہلا حکمران لینن سی جہدی سوچ سی کہ ملکی ترقی واسطے سوانیاں نوں ہر کھیترو وچ آزادی نال اپنا بھرپور کردار ادا کرنا چاہیدا اے۔ مارکس، اینگلز تے لینن دے فلسفے موجب مرداں تے زنانیاں دے حق برابر نیں۔ جس پاروں روس وچ نسائی تحریکاں نے ڈھیر ترقی کیتی تے اپنے حق لئی مہان کارنامے سرانجام دتے۔ روس دیاں سوانیاں نے جاپان تے روس دی جنگ دوران مرداں دی تھاں سنبھال کے ثابت کیتا کہ اوہ برابر حق دے مطالبے وچ جائز نیں۔ 1936 دے روسی قانون مطابق سوانیاں نوں معاشی، سیاسی، سرکاری تے غیر سرکاری اداریاں وچ مرداں دے برابر حق حاصل نیں۔ ایہدے کارن سوانیاں اُتے ریاست ولوں کوئی پابندی نہیں سگوں اوہناں نوں ملازمتاں وچ برابر حصہ دتا جاندا۔ کئی محکمیاں وچ سوانیاں دی تعداد مرداں توں ودھ سی پر تمام تر حقوق تے آزادی دے باوجود ریاست دے اعلیٰ

عہدیاں تے اوہناں دی تقرری بہت گھٹ سی۔ برصغیر وچ انگریزاں دی آمد توں بعد سوانیاں دے حق دا ادراک شروع ہويا۔ پڑھے لکھے جواناں نے جدوں غلامی دیاں وجوہات تلاش کیتیاں تے اک وڈی وجہ سوانیاں دا عضو معطل بننا سی۔ اوہناں ایس گل نوں محسوس کیتا کہ جدوں تیکر مرداں تے سوانیاں وچکار برابری دے تعلقات نہ ہوں اوہناں تیکر سماج ترقی نہیں کرے گا۔ دوجے پاسے یورپ وچ زنانیاں دے حق لئی جماعتاں تے تحریکاں وجود وچ آئیاں۔ برصغیر تے وی اوہناں اثر پایا۔ تانیثیت دیاں ایہناں تحریکاں دا مقصد سوانیاں دا استحصال ختم کرنا سی، اوہناں نوں مرداں دے برابر حقوق دوانا سی۔ ناصرہ حبیب نیڑے تانیثیت دی تعریف اے:

"بہت سارے نظریات کے برعکس نسوانیت Feminism کے تصور کی بنیاد کسی ایک نظری اصول پر نہیں ہے۔ اس لیے نسوانیت Feminism کی کوئی ایسی خاص تعریف نہیں جو تمام زمانوں کی عورتوں کے لیے قابل اطلاق ہو۔ پس اس کی تاریخ بدل سکتی ہے اور بدلتی ہے کیونکہ نسوانیت Feminism کی بنیاد تاریخی اور ثقافتی اعتبار سے ٹھوس حقائق، شعور اور اعمال کی مختلف سطحوں پر ہے۔" (4)

وگھو وگھ ملاں وچ تانیثیت دا لفظ وگھو وگھ معنیاں پٹھ ورتیا گیا۔ ستارویں صدی وچ نسوانیت توں مراد اک شے مٹھی جاندی سی جد کہ موجودہ دور وچ ایس توں مراد سوانیاں تے ظلم، ایہناں دے استحصال دا شعور یعنی اجیہی صورت حال بدلن لئی مرد تے زنانی دا شعوری عملی قدم اے۔

تانیثیت دیاں علمبردار تحریکاں نے سوانیاں وچ حق بارے شعور اُچاریا تے نال ای ایس نقطے ول گوہ دوا یا اے سوانیاں معاشرے واسطے اہم نیں۔ ایس شعور پاروں دنیا ادب وچ نسائی ادب دا مڈھ بجھا۔ پنجابی ادب ول جھاتی ماری جائے تے سٹے نکلا اے کہ مڈھ وچ ادب تے وی مرداں دی اجارہ داری سی تے سوانیاں خال خال ہی دسدیاں نیں پر جدوں کارل مارکس، اینگلز تے لینن دے نظریات دے اثر پٹھ ترقی پسند تحریک نے پنجابی ادب نوں اپنے رنگ وچ رنگنا شروع کیتا تے پنجاب دیاں سوانیاں نوں اپنے تشخص دا احساس ہويا۔ ایہتوں سوانیاں دیاں شعری تے نثری تخلیقاں نے جنم لیا۔ ایس توں پہلے سوانیاں کول لوری توں لے کے وین تیکر یعنی جن توں مرن تیکر دی روایت لوک ادب دی صورت موجود سی یا فیر مذہبی تے اخلاقی شاعری سی پر جدید سوانیاں دے خیالاں، احساساں تے جذباں دیاں حامل تخلیقاں نہ ہوں دے برابر۔ ایہناں خیالاں دے اظہار لئی پنجاب دی سوانی نے نثری ادب وچ کہانی لکھن دا مڈھ نہیا۔ دلشاد ڈوانہ لکھدیاں نیں:

”ہن تائیں دی کھوج دے مطابق پنجابی کہانی کار زانیاں وچوں سب توں پہلاں امرجیت کور دے مجموعے چھپے، اس توں بعد 1943 وچ امرتا پریتم دے دو مجموعے ’کنجیاں‘ تے ’چھبی ورہے بعد‘ چھپ کے مارکیٹ وچ آئے۔“ (5)

وڈتوں مگروں سب نوں پہلاں 1951 وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دے ماہنامہ ”پنجابی“ وچ سوانیاں دے افسانے چھپے۔ 26 جون 1955 دے ”امروز“ وچ خدیجہ مستور دا افسانہ چھپیا۔ چھیتی ای پنجاب دیاں سوانیاں اپنے خیالاں دی نمائندگی واسطے ایس صنف نوں موزوں سمجھدیاں تختہ مشق بنایا۔ جدید کہانی دے ودھا وچ سوانیاں نے بہت اہم کردار ادا کیتا۔ خاص طور تے ترقی پسند تحریک دے اثر پٹھ جدوں استحصالی طبقے، حاکم تے محکوم کارخانہ دار تے مزدور دی برابری دی نابی دی گل چھڑی تے سوانیاں نوں وی اپنے تشخص دا احساس ہویا۔

قیام پاکستان توں بعد سب توں پہلاں رفعت دیاں کہانیاں دا مجموعہ ”اک اوپری کڑی“ دے ناں توں 1968 وچ چھاپے چڑھیا۔ ناں توں پتہ لگدا اے کہ ایہہ مجموعہ سوانیاں دے تشخص بارے اے۔ تشخص لئی جتیاں سماج دا ایہہ کردار مرداں دے طاقتور معاشرے وچ دم گھٹن دا شکار اے۔ سوانیاں دی ایہ گھٹن داخلی تے خارجی دوواں حوالیاں نال اے۔ رفعت دے تخلیق کردہ کردار مامی فضلاں، کریماں، کاماں، آپانصیاں، رضیہ یا سوزی سماج دیاں سوانیاں دے دکھاں دیاں نمائندہ نیں۔ ایہ علامتاں نیں سوانیاں دیاں محرومیاں تے اوہناں دکھاں تے روگاں دیاں جواوہناں نوں اندر رہی اندر دیمک وانگوں چٹ جاندے نیں۔ رفعت دے تقریباً سارے افسانے سوانیاں دے دکھاں غماں تے محرومیاں نوں پیش کر دے نیں۔ اوہنے اپنے کرداراں راہیں سوانیاں دے دکھ، نفسیاتی کشمکش تے گھر دی چار دیواری وچ پیش آون والیاں اوکڑاں نوں چابکدستی نال پیش کیتا۔ ”اک اوپری کڑی“ وچ شامل رفعت دے افسانے ”کرناں دی دھوڑ“ پتر پاروں کئی زانیاں دی حیاتی نوں جہنم بن دے دکھایا۔ افسانے وچ جائیداد دے وارث لئی دو جاویاہ رچایا جاندا اے تے پہلی بیوی دی دس سال دی رفاقت تے خدمت بھلا دتی جاندی اے۔ ایس سہ اوہدے احساساں تے جذبیاں دی عکاسی رفعت نے خوب کیتی اے:

”کنڈی بوہے نوں وجدی تے پھائی اوہدی روح نوں لگ جاندی، اوہنوں

ایویں لگدا جیویں اوہدی حیاتی اک انھ ہنیرے غار وچ آن کھلوتی اے۔“ (6)

طلاق سماج وچ اللہ پاک دا دتا ہویا اوہ حق اے جہدانا جائز استعمال مرداں دی حاکمیت دی گواہی اے۔ اللہ پاک نے ایہنوں جائز کماں وچوں سب توں ناپسندیدہ قرار دتا پر مرداں نے ایہ ظلم روا رکھن وچ کوئی کسر نہیں چھڈی۔ افسانے

بارے ڈاکٹر اسلم رانا اپنے وچا پریش کر دیاں لکھدے نیں:

" کرناں دی دھوڑ وچ رفعت نے اوس سارے دکھ درد نوں سمیٹ لیا اے جیہڑا
 صرف اوہ عورت محسوس کر سکدی اے جنہوں اوہدے خاوند کولوں طلاق مل
 جاوے تے ایس افسانے دا خیر لافقرہ ایہ ظاہر کردا اے پئی جدوں ایہ طلاق کسے
 عورت دی جھولی وچ پائی جاندی اے تے اودوں ساری دنیا دیاں عورتاں اوہدا
 دکھ تے بے عزتی محسوس کرن لئی اکٹھیاں ہو جاندیاں نیں۔" (7)

ایس کہانی وچ صرف ایک سوانی دی تذلیل نہیں سکوں ساری نسوانیت دی تذلیل اے۔ ہر سوانی دے جذبات تے
 احساس ہوندے نیں پر جدوں اوہدے جذبیاں دی قدر نہ کیستی جائے۔ فیر ایہہ مونہہ زور جذبے اپنا راہ آپ بنالیندے نیں،
 بھاویں اوہ رستہ غلط ہووے پر ٹھکرائے جاوے دا غم غلط کرن لئی سوانی کول کوئی چارہ سماج دا المیہ اے کہ طلاق یافتہ سوانی نوں چنگا
 نہیں سمجھیا جاؤندا۔ اوس نال ویاہ کرنا وی عیب اے جیویں سلیم نے کیتا۔ صغراں دے کردار راہیں رفعت ہوراں زنانی دی
 مظلومیت نوں بے نقاب کیتا تے ایہ دسیا کہ مرداں دے سماج وچ زنانیاں نوں کوئی کچھن والا نہیں۔ اسلامی معاشرے وچ آج
 دے جدید دور وچ وی زمانہ جاہلیت دے آثار ہر تھاں موجود نیں جہداں ثبوت طلاق یافتہ زنانی نال روا رکھیا جان والا معاشرتی
 رویہ اے۔ "سدھراں، صلیب تے اک ٹیاری" وچ رفعت نے مجبور پر جوان سوانیاں دے جذبیاں نوں زبان دتی اے، نال ای
 زنانی دا قربانی دین والا ازلی جذبہ بیان کیتا کہ کس طرح سوانیاں اپنیاں خواہشاں نوں مار کے دو جیاں لئی جیوندیاں نیں۔ کہانی
 اک سوال اے سماج لئی کہ زنانی اندر تے باہر ہوون والے ظلم دا ذمہ دار کون اے۔ پروفیسر جواد ایس کہانی بارے اپنا تجزیہ پیش
 کریاں لکھدے نیں:

"سدھراں، صلیب تے اک ٹیاری وچ اچھی ٹیاری دی وارتا بیان کیستی گئی اے
 جنہوں حالات دی صلیب دی چھڑی گئی اے تے اپنے خاندان لئی اوہ اپنا آپ
 قربان کرن تے مجبور کردتی گئی اے۔" (8)

زنانی جدوں اپنے حق دی منگ کردی اے تے عام طور تے اوہدی مراد جائیداد وچ حق، ملازمتاں وچ حصہ،
 شادی ویاہ دے معاملے وچ اوہدی رضامندی تے مرداں دے برابر آزادی لتے جاندے نیں۔ اصل ایہ اے کہ سوانیاں
 گھریلو حیاتی وچ قید نیں۔ اوہناں دے جائز جذبیاں نوں بری طرح برباد کیتا جاندا اے، کدی رشتہ دیکھن والے اوہناں دی

عزت نفس دیاں دھجیاں اُٹندے نیں تے کدی ویہ توں بعد اوہناں دی روح نوں تارتا رکرن والے کنڈیاں نال واہ پیندا اے پراہیناں دا کوئی اُپا نہیں۔ رفعت ہوراں متوسط طبقے دیاں سوانیاں دی نفسیات تے جھنپیلیاں نوں تجریدی قسم دے افسانے "اک تیری تے اک میری" دوازی کردار مرد تے زنانی پیش کیتے نیں۔ تلمیحاتی تے علامتی انداز دی ایس کہانی دا مڈھ مرد تے زنانی دے جمن توں بچھدا اے۔ مرد واسطے زنانی دا وجود لازمی قرار دتا گیا پر مرداں نے زنانیاں نوں اک کھڈونا سمجھیا، کھیڈیا، توڑیا تے نواں لے آؤندا۔ سوانیاں نوں اج تیکر جوئے وچ ہاریا جاندا اے، بازاراں وچ ویچیا جاندا اے حالاں کہ دوواں دی تخلیق دا مقصد اک دو جے دا اکلا پا دور کرنا سی۔ رفعت موجب:

”استھ تے آدم نوں اکلا پاتنگ کر دا اے تے حوانوں کلیاں گھڑیاں دس دیاں

نیں تے تنہائی دے ایس جنگل وچ اسیں سارے رُلدے پھر دے آں۔“ (9)

رفعت دے سارے افسانیاں دے سرناویں زنانی دے دوا لے گھمدے نیں۔ اوہناں سوانیاں دے دکھاں دیاں جہتاں نکھیڑ کے پیش کیتیاں تے سماج وچ سوانیاں نال ہوون والے دھرو دا رونا رویا۔ رفعت دیاں کہانیاں بارے ڈاکٹر نبیلہ رحمن لکھدیاں نیں:

"رفعت نے عورت کے سماجی مسائل اور تشخص کے حوالے سے ہی اپنی

کہانیوں میں اس کردار کو نمایاں کیا ہے۔ اس نے مردانہ سماج میں عورت کی

مظلومیت اور بے بسی کو موضوع بنایا ہے۔" (10)

نسیمہ اشرف علی دا افسانوی مجموعہ "سکے پتر 1968" وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس مجموعے وچ چوداں افسانے نیں۔ ایہناں وچ ٹائٹل افسانہ "سکے پتر" دے ناں توں اے۔ کہانی وچ نسیمہ نے زمانہ جاہلیت توں لے کے اج دے جدید دور تیکر سوانیاں دی بے بسی تے مظلومیت نوں موضوع بنایا اے۔ افسانے راہیں پچھیا اے کہ ہر جرم دی سزاوار سوانی ہی کیوں سمجھی جاندی اے۔ جرم کسے دا ہوئے پر سزا زنانی دا مقدر کیوں بن دی اے۔ افسانے دا مرکزی کردار شبانہ سی جہدی حیاتی بارے نسیمہ صاحبہ آہندیاں نیں:

"پل صراط دے ایس نازک تے ہولناک سفر وچ کسے داوی کچھ نہیں گواچیا۔

شبانہ نویاں بہاراں دے رنگیں آنچل دے سائے وچ لمی تان کے سوں

گئی۔" (11)

سوانیاں دی حیاتی داسفر پل صراط وانگوں نازک تے ہولناک کیوں ہوندا اے، ایس سوال دا جواب نسیمہ اشرف نے سماج کولوں منگیا، مرداں دی حاکمیت والے سماج وچ مرد کدی اپنی غلطی تسلیم نہیں کردے۔ ہمیشہ سوانیاں نوں الزام دتا جاندا اے۔ کئی وار طاقت تے حاکمیت دے نشے وچ مخمور مرد سوانی نوں انسان تیکر نہیں سمجھدا۔ سوانیاں اتے کئی الزام لا کے انتقامی رویہ اختیار کردے نیں۔ شفقت سلطانہ دا افسانہ "پھلاں والی" ایہو جے مرداں دی نفسیات دا عکاس اے جیہڑے سوانیاں دی تذلیل کرنا اپنا بنیادی حق سمجھدے نیں۔ کئی کئی گل تے سوانیاں نوں ذلیل کردے نیں جیہڑی اخیر بغاوت دی صورت وچ اے۔ ایس گھٹن زدہ ماحول توں نجات لئی سوانیاں فرار لہجہ دیاں نیں پر اوہ راہواں مسدود ہوندیاں نیں تے نجات دا کوئی ذریعہ نہیں ملدا۔ شفقت سلطانہ دے افسانے وچ اک پھل وچکن والی سوانی دی کہانی اے کہ ویاہ توں بعد اوہ اپنے گھر والے دے بے حد سیوا کردی اے پر دھی جمن دی سزا وچ سارا ٹہرا اوہ دے خلاف ہو جاندا اے۔ اوہدا خاوند اوس نوں گھروں کڈھ دیندا اے تے دو جا ویاہ رچالیندا اے حالاں کہ دھی دا جمن باعث رحمت اے۔ دو جا ایہدے وچ ماں دا کوئی قصور نہیں ہوندا۔ طبی سائنس دے مطابق دھی یا پتر جمن دا ذمہ دار مرد اے۔ اسلامی تصور وی ایہی اے کہ اولاد مرد دی ذمہ داری اے پر ساریاں منطقاں اک پاسے مرداں دے جبر دا بہانہ سدا سوانیاں نوں روگی کردار پیا اے۔

خالدہ ملک اپنیاں کہانیاں وچ سوانیاں نوں سماج وچ جیون لئی حوصلہ تے ہمت دین دا آہر کردیاں نیں۔ اوہناں دیاں کہانیاں وچ زنانیاں اپنے حق واسطے جدوجہد کردیاں دسدیاں نیں تاں جے اوہ سماج وچ حق وصول کر لیں۔ خالدہ ملک ہوراں دے افسانوی مجموعے "زلفاں چھلے چھلے" دے دیباچے وچ منصور قیصر لکھدے نیں:

"خالدہ ملک نوں ایویں احساس اے جے عورت محض خود رچی یا خود ترسی دا شکار

نہیں بلکہ اپنے مزاج دے لحاظ نال بھرپور پنجابن وی ہے گی۔ اوہدے وچ

مرداں وانگوں ڈائریکٹنس اے۔" (12)

"خوشی" اک اجیہی بے اولاد سوانی دوا لے گھمدا اے جیہڑی پنجاہ ورہیاں دی عمر وچ بیوہ ہوون توں بعد دو جا ویاہ رچالیندی اے تے پرواہ نہیں کردی کہ لو کائی اوہدے بارے کیہ کہوے گی۔ اپنی خوشی مناوون لئی سماج دیاں نام نہاد رسماں دے مونہہ اتے چنڈاں مار دیاں آکھدی اے:

"کیہ دساں بھینا! پچھلے ورھے جدوں میں تیرے بھرا نال حق نکاح کیتا سی تے

رشتے داراں بڑا رولا پایا سی تے اسماں چپ چپتے ای نکاح پڑھ لیا سی۔ رشتہ دار

وی ناراض ہو گئے سن تے ہن اج ساڈے ویاہ دادیہاڑا سی۔ میں سوچیا تھوڑی
جیہی خوشی کر لئے تے بس۔" (13)

انج ای افسانہ "تہانوں کیہ اے" وچ شیدو چاچے دے پتر دی منگ سی۔ اوہدے نال انتاں دا پیار کردی پر خاندانی
جھگڑے مگروں شفیع دے ماپے رشتہ توڑ دیندے۔ شفیع وی مایاں دی رضا وچ راضی ہو گیا پر شیدو دی ہمت دیکھن جوگ اے
جس شفیع داراہ ڈک کے آکھیا:

"وے بے غیرتا! پنڈ وچ اج تیکر کسے گھبرو جوان اپنی منگ چھڈ کے کسے
ہور کڑی نال ویاہ کیتا اے۔ جے توں کرن لگا ایں؟ پر شیدو اے میرا نہیں،
میرے ماں پیو دا فیصلہ اے۔ وے توں ونگاں کیوں نہیں پالیندا۔" (14)

کہانی وچ خالدہ ملک نے دسیا کہ جدوں زنانی حالات دا مقابلہ کرن لئی تیار ہو جاوے تے اوہدوں کوئی ہڑھ اوہدا
راہ نہیں ڈک سکدا۔ شیدو نے شفیع نوں آکھیا کہ تیرا ویاہ میرے علاوہ کسے ہو نال نہیں ہو سکدا۔ شفیع نے ایہ گل نظر انداز کر
دتی شیدو دے رات دے ہنیرے وچ چا تو نال شفیع داقبل کردتا۔ اوس ویلے اوس پنڈ دے لوکاں نوں ویکھ کے آکھیا۔
"تہانوں کی اے۔"

خالدہ ملک نے افسانے وچ سوانی نوں بے حد دلیر تے مضبوط دکھایا اے کہ جدوں سوانی کوئی فیصلہ کر لوے تے
ڈر، خوف، بدنامی، رسوائی توں بے نیاز ہو جاندی اے۔ حفیظ احمد اپنے مضمون "پنجابی کہانی وچ سوانیاں دا حصہ" وچ اوہناں
دیاں کہانیاں لکھدے نیں:

"عورت صنف نازک نہیں بلکہ صنف مخالف اے جیہڑی زرتے زمین وانگوں
مرد دی ذاتی ملکیت نہیں بلکہ اوہدے برابر حقوق رکھدی اے۔ خالدہ ملک دیاں
کہانیاں وچ کڑتن تے مٹھاس وی اے تے ایہ دوویں پہلو حیاتی دی صحیح عکاسی
کر دے نیں۔ اوہدیاں کہانیاں دا مڈھلا موضوع ایس دھرتی دی عورت نال
ہمدردی اے۔" (15)

خالدہ ملک دیاں کہانیاں وچ سوانیاں اپنے حق دی منگ کرن دی بجائے تھیں اپنے حق ورتدی اے۔ اوہ اپنے
حق نوں گوا دیندی اے۔ مغلوب ہوون دی بجائے اپنے آپ نوں معاشرے وچ برابری دی سطح اتے محسوس کردی اے۔

مکدی گل کہ مردانہ حاکمیت والے سماج وچ پنجابی کہانی کارناں نے تانیثی نقطہ نظر نمایاں کرن وچ اہم کردار ادا کیتا۔ اوہناں اپنے سماجی پس منظر نوں مد نظر رکھدیاں تانیثی فکر نوں بڑے قرینے نال اجاگر کیتا۔ اپنی پنجابی کہانی راہیں اوہناں سوانیاں دے احساساں تے جذبیائیں نوں زبان دتی تے نال نال خانگی ظلم و ستم تے استحصالی رویے وی منظر عام تے لے آؤندے۔ اوہناں ایس گل دی دس وی پائی کہ چنگا معاشرہ اوہ اے جتھے مرد تے زن دے حق وچ فرق نہیں کیتا جاندا سگوں طبی خدو خال نوں سامنے رکھدیاں حق تے فرض دان کیتے جان دے نیں، جے طاقت دا توازن بے لگام ہو جائے تے باغی رویے جنم لیندے نیں۔ ایہ بغاوت نفرت دی اک بھکا دیندی اے جیہڑی طوفان دا پیش خیمہ ثابت ہو سکدی اے۔

حوالے

- (1) ابن حنیف، ہزاروں سال پہلے، لاہور مکتبہ ارواں، 1960ء ص 19
- (2) اوہی، ص 19
- (3) کشورناہید، عورت زبان خلق سے زبان حال تک، لاہور، سنگ میل پبلی کیشنز، 2000ء، 12
- (4) نگہت سعید خان مترجم عورت مانگے آزادی از ناصرہ حبیب، لاہور، لائینڈا کناک ریسرچ 1987ء ص 4
- (5) دلشاد ڈوانہ، ڈاکٹر، پنجابی کہانی کارناں (کھوج، پرکھ) لاہور، بزم فقیر، پاکستان، 2004ء ص 15
- (6) رفعت، اک اوپری کڑی، لاہور، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2003ء ص 17
- (7) اسلم رانا، ڈاکٹر، رنگ سنگ، لاہور، عزیز پبلیشرز، 1991ء ص 122
- (8) سعید بھٹا، سانجھ سرت، لاہور، اے پبلیشرز، 1997ء ص 212
- (9) اک اوپری کڑی، ص 68
- (10) اوری اینٹل کالج میگزین، شمارہ 323، جلد 87، لاہور پنجاب یونیورسٹی، 2012ء ص 109
- (11) نسیم اشرف علی، سکے پتر، لاہور، ادارہ مطبوعات جدید، 1968ء ص 108
- (12) منصور قیصر، (دیباچہ)، مشمولہ زلفاں چھلے چھلے از خالدہ ملک، راولپنڈی، اپنا ادارہ 1977ء ص 9
- (13) خالدہ ملک، زلفاں چھلے چھلے، راولپنڈی، اپنا ادارہ 1977ء ص 19
- (14) اوہی، ص 30
- (15) اوہی، ص 36

ISSN:2518-5039

Research Journal

PARAKH

BIANNUAL
LAHORE No. 10

Department of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University,
Lahore-Pakistan
2020

